

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2005. MÁJUS

107. SZÁM

VADAI ISTVÁN

A fűnyírógép (idebenn)

JÓZSEF ATTILA: OSZTÁS UTÁN CÍMŰ VERSÉRŐL

Minden költői életműben akadnak kulcsfontosságú versek, kiemelkedő művek, olyan költemények, melyek később állandó darabjaivá válnak az antológiáknak, az iskolai szöveggyűjteményeknek. Ezek a versek, mint a kirakatba tett árucikk, előtérben vannak, sokat beszélünk róluk, számos elemzés választja őket tárgyául. És minden költői életműben akadnak kevésbé fontosnak tűnő versek, melyeket nem tudunk kívülről, nem beszélünk róluk, sőt gyakran azon is meglepődünk, hogy egyáltalán a szóban forgó költőtől valók. József Attila életművéből könnyű jól ismert, sokat idézett, gyakran elemzett verset választani. Sorok és versszakok tucatjait tudjuk kívülről, és ha nem is fűjjük könyv nélkül valamennyi versét, a jellegzetes, nevezetes darabok mentén eligazodunk az ismerős költemények között. Annál meglepőbb, hogy az ő művei között is akad olyan, melyről elsőre talán azt sem mondanánk meg, hogy József Attila írta. Ilyen költemény az *Osztás után*. Kevésbé ismert, a tankönyvek és antológiák ritkán foglalkoznak vele. Megbújik az összes verset közlő kiadások többi darabja között. Szerényen meglapul és várakozik. Várja, hogy talál-e értő olvasóra, hogy kerül-e olyan helyzetbe, hogy egy gondolatmenet végül is kilicizálja.

Úgy gondolom, hogy a költői életművek jellegzetes darabjai általában méltán foglalják el azt a kiemelt helyet, ahová a költő vagy az értelmezők szándékából kerültek. De az életmű jellegtelen darabjai igen gyakran méltatlanul bújnak meg az ismeretlenségben. Mert jó költő esetében nemigen van olyan darab, mely valóban *jellegtelen* lenne. Mindegyik darab magán viseli azokat a jellegzetes tulajdonságokat, állandóan jelenlévő költői

JÓZSEF ATTILA
(1905–1937)

A versbeli szituáció az osztást követően áll elő, ez a kezdőpillanat, amikor még nem dőlt el semmi, de már tart a játék, sőt adottak a játék erőviszonyai, megismerhetők a lapok, felmérhetők az esélyek. A még és már ellentéte teremti meg azt a feszültséget, mely azonnal általánosítható, és így a vers az emberre vonatkozó filozófiai, ontológia gondolatsort hordozó költeménnyé válik.

jegyeket, melyeket a kiemelt, megkülönböztetett verseknél láthatunk. És éppen ezek a kevésbé ismert, kevésbé fontosnak gondolt versek árulhatnak el lényeges apróságokat az úgynevezett „nagy” versek jellegzetességeiről.

Választott versünk alkalmi költemény. Keletkezésének körülményeiről a Színházi Élet 1935. április 21–27-i számából értesülhetünk. A vers itt a bridzs-rovatban jelent meg, Darvas Róbertnek, a rovat vezetőjének *Rögtönzés* című írásában. A vers kritikai kiadásából (József Attila összes versei, közléteszi: Stoll Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 237.) idézzük a cikk sorait: „Egy kávéházban összeakadtam rég nem látott kedves barátommal, az egyik kitűnő költővel... Szó szót követett, ő a költő gondolkodásának nagy kapacitását vitatta. Fogadást ajánlott, hogy tíz perc alatt bármely témakörből egy szonettet ír, melyben a végzet hatalmát fejezi ki. Megkötöttük a fogadást. Én persze a bridzs témakörét tűztem ki. Költőnk nyolc perc alatt készen volt az alábbi formás szonettel.”

Osztás után

*A kártya ki van osztva. Reszketünk,
Észak, Kelet, Nyugat és Dél kezében,
bubik, királyok, dámák jelmezében
s szótlánul várjuk, mit tesz végzetünk.*

*Ki vagyunk osztva. Megvan helyzetünk.
Mit tehetnénk a szabály ellenében?!
Mint mozdulatlan csillagok az égen,
változhatatlan rajzunk, jellemünk.*

*Vörösek és feketék, vérben, gyászban,
fényesre lakkozottan, lámpalázban
így kell kinek-kinek sorsára várni,*

*hogy boldogságunkat, mit rejt szerelmünk,
a gyönyörű sikert, mely megvan bennünk,
ki tudja-e a végzet licitálni.*

Pusztán abból a tényből kiindulva, hogy a vers alkalmi költemény, József Attila maga sem közölte saját neve alatt, köteteibe sem vette fel, máris magyarázatot találhatunk a vers viszonylagos mellőzöttségére. Hiszen csupán egy rögtönzésről, tréfáról, fogadásról van szó, arról, hogy a költői elme milyen fürge, mennyire találekony. Nem költészet ez – mondhatná bárki –, hanem akrobata mutatvány. Szabott időre verset írni, ráadásul más által adott témára – ez igazi feladvány, elmesport, de az így létrejövő *helyzet* nem alkalmas arra, hogy mélyen átgondolt, megszerkesztett, sokatmondó költemény születhessen. A cikkből pedig pontosan kiderül, hogy ilyen, költői elmélyülésre alkalmatlan körülmények között született a vers. Fogadásból tíz perc alatt rögtönözve, sőt még azt is hozzátehetjük, hogy olyan témára, mely előre láthatóan nem túl alkalmas lírai gondolat kifejtésére. Darvas Róbert olyan témakört választott, mely neki, a bridzs-rovat vezetőjének, és a rovat olvasóinak is kimondottan érdekes, valódi csemege, ám nem kecsegtet árnyalt lírai lehetőségekkel. De

hát a fogadáshoz az is hozzátartozott, hogy *bármely témakörből* szabad választani, *bármely*, azaz még költészetre látszólag fölöttébb alkalmatlan téma is szóba jöhet.

József Attilától nem volt idegen az efféle költői játék. Szeretett játszani a nyelvvel, a versformákkal, a rímekkel. Elegendő felütni az 1984-es kritikai kiadás 483–536. oldalait, és *Rögtönzések, tréfák, személyes érdekű apróságok* fejezetcím alatt bőségesen olvashatunk belőlük. Akad itt reklámvers-paródia, névnapi köszöntő, versbeszedett étlap, öncélú szójáték, emlékkönyvbe írt tréfás rögtönzés, és verseskötetbe írt ajánlóvers is (egy-egy példa mindegyikre: *[Nor-coc]*, *[Ma névnapja van Etelnek...]*, *[Kínálgató]*, *[A fákon...]*, *Mancinak (és Miskának)*, *Herz Henrik öméltóságának*).

A bő ötven oldalas gyűjtemény példáit akár szaporítani is lehetne. Tasi József a *Hívogató* című tréfás báli meghívót is József Attila versének tartja (ld. *Hívogató, József Attila ismeretlen verséről*, in: *József Attila könyvtára*, Budapest 1996. 225–229.) Ez a darab a *Kínálgató* testvérversének tekinthető, magam is a költőtől származó darabnak hiszem. Tasi József tanulmánya mellé egy fényképet is közöl egy Makaiéknél rendezett álarcosbálról, melyen József Attila látványos jelmezben pózol. Bányai László (*Négyszemközt József Attilával*, Budapest 1943. 42–43.) a következőket írja erről az estről: „*Farsangkor álarcos bálát rendeztek a lakásukon Makaiék. A nyomtatott, tréfás szövegű meghívót kézről-kézre adták a meg nem hívottak is. A szöveg s a minden ételről-italról lebeszélő, mulatságos és szellemes verses étrend József Attila műve volt. De – mint mondták –, ezúttal ezen a bőséges ételű és italú és ötletű estén József Attila még nővérének, a ház asszonyának csillogását is elhomályosította: zulukaffer leányzónak volt öltözve, aki szalmaszoknyájával minduntalan a legszebb és legfiatalabb lányok közé furakodott s állandóan azok körül settenkedett. Tudjátok, mit lányok?... – illette-billegette magát egész este. Az évekre kihangzó vidámságnak ő volt a verhetetlen angyali sztárja.*” Akár József Attila szerezte a *Hívogató*-t, ahogyan Szabolcsi Miklós is vélekedik („*Kemény a menny*” József Attila élete és pályája 1927–1930. Budapest 1992. 518.), akár József Jolán, ahogyan Stoll Béla véli (*József Attila-textológia*, Irodalomismeret 1995. augusztus, 17.), annyi bizonyos, hogy a költőtől nem volt idegen sem az önfelédlt bolondozás, sem az ehhez kapcsolódó tréfás rigmusok, alkalmi versek gyártása.

A *Szabad ötletek jegyzéké*-nek számos részlete ugyancsak szójátékon, ötletes nyelvi megoldáson alapul. A szöveg keletkezése korántsem olyan önfelédlt és vidám, mint az előző példa verse, ám a pszichoanalitikus önvalomás is számos ponton rokonítható az alkalmi költeményekkel. Ez is *rögtönzés*, hiszen a költő arra törekedett, hogy azonnal a papírra vesse azt, ami éppen az eszébe jut. A szabadasszociációs technika egyik mozgatóeleme éppen a nyelv, a szavak hangtestének hasonlósága, a hangokkal, betűkkel végzett elemi műveletek. Így aztán a *Szabad ötletek jegyzéké*-nek nem egy részlete tekinthető játékos rímtárnak, a költői gondolkodás önkéntelen melléktermékének, látványos példának arra, hogy József Attila folyamatosan játszik a nyelvvel, még akkor is, amikor éppen önmagában vívódik.

De térjünk vissza a kritikai kiadásban közölt alkalmi költeményekhez. Ezek között olvashatjuk azt a *[Szonett-játék]*-ot, mely az *Osztás után* című, ugyancsak szonett formájú vers keletkezéséhez a leginkább hasonlítható. Ez a négy szonett József Attila és Illyés Gyula közös verse. József Jolán így emlékezik meg erről a játékról (*József Attila élete*, Budapest 1940. 297–298.): „*Egy papírlapra rímeket írtak fel, szonettformában, a másiknak kellett*

a rímekhez megírni a verset. Hogy nehezebb legyen a feladat, címet is adtak a megírandó versnek. Attila és Illyés órákon keresztül írták ezeket a szonetteket.” Elegendő a feladvány-szerű játék illusztrálására csak a versek címeit és rímorozatait idézni. Illyés a következő két megoldandó címet és rímort adta: 1. cím: *Cézár Galliában* – rímek: *szemüveg – balrament – Lübeck – parlament, kapus – dohány – vad hus – a lány, pillá most – hajlék(főnév) – villamost – hajlék(ige), kimosd – szivarost*; 2. cím: *Reggeli ájtatosság* – rímek: *hasmánt – fuszekli – szedd ki – vaspánt, nem áll – füzet – üzet – Revál, ujjá – skatullya – mi az?, jól fujja – cím az – pimasz*. Szinte lehetetlennek tetszik, hogy ezeket a feladatokat valaki jól megoldja. József Attila azonban – ahogy ez a kiadásokban olvasható – elegánsan és könnyedén vette az akadályokat. Aztán fordult a kocka, és ő adott címeteket, rímeket a másiknak: 1. cím: *Egy Modiano-cigarettapapír elszakadt* – rímek: *kelta már – kereplett – szerep lett – tanár, számár – meglepett – e leplet – ma szár, Vác – sokác – kósza, alakíság – kis ág – kabóca*; 2. cím: *A másodfokú függvények egyenletei* – rímek: *Konstantin ápolj – Szemere Elek – erre felkelek – Konstantinápoly, berekben kele vész – bukaresti banda – luk ha festi randa – a gyerekekben kelevéz, Salmon – malmom – csiribiri fitty, Beregi eridj – horoszkóp – vérszívó gonosz pók*. Ezen a legutóbbi sorozaton már érződik, hogy szinte a lehetetlenségig nehezített gonoszkodás. A címtől idegen, keresetten hosszú kínrímek alig hagynak lehetőséget arra, hogy a vers egyáltalán értelmes maradjon, nemhogy még a cím értelmét valamelyest megközelítse. Illyés megoldása ennek ellenére ugyancsak elfogadható.

A [*Szonett-játék*] négy darabja sokmindenben rokona az *Osztás után* című alkalmi szonettnek. Ezek is rögtönzött versek, más által szabott témára. Közös a két szituációban, hogy a költői feladatot éppen az egyik legnehezebbnek tartott versformában, szonett alakban kellett produkálni. A hasonlóságok mellett azonban érdemes odafigyelni a különbözőségekre is. Az Illyéssel folytatott játék legfontosabb eleme az előre rögzített, a másik által speciálisan játékosra és nehézre szabott rímorozat. A bridzs-vers esetében nincs ilyen rímkényszer. Ott épp az a meglepő, hogy feltűnően „gyengén” rímel, megelégszik a toldalékismétléssel. Különbséget jelent az is, hogy a szonett-játék darabjait a költők nem szánták nyilvánosság elé, a maguk szórakoztatására írták, legfeljebb technikai újgyakorlatnak tekinthették, melynek valóban nincsen egyéb célja, mint a tréfás költői erőpróba. Az *Osztás után* esetében József Attila előre tudta, hogy a rögtönzött költemény nyilvánosságra kerül, komoly költeményt írt, még akkor is, ha sportos, játékos szituációban rögtönzött is. Ez is tréfás erőpróba, de már nem a színpad mögött, hanem a függöny előtt.

A legfontosabb eltérés azonban a költemények választott témája. A szonett-játéknál valóban a másik költő adta a rímek mellé a készítenő költemény címét, és a versnek valahogyan ehhez a címhez kellett igazodnia. Az *Osztás után* esetében csak látszólag igaz az, hogy Darvas Róbert adta a témát: a bridzset. Két mozzanat gyengíti ezt a feltételezést. Először is József Attila nyilván tudta kávéházi beszélgető partneréről, hogy a magyarországi bridzs-élet egyik legnagyobb alakja. A 30-as években Darvas több bridzs-szakkönyvet is írt, például *A pakli szemével* címűt. (A magyar bridzs-szakkönyvekről szólva gyorsan említsük meg, hogy a magyarországi bridzs-élet másik közismert alakja Ottlik Géza volt, aki angolul írt Hugh Kelsey-vel remek szakkönyvet *Adventures in cardplay* címmel 1979-ben, ami magyarul 1999-ben jelent meg *Kalandos hajózás a bridzs ismeretlen vizein* címmel.) Eb-

ből következően József Attila előre számíthatott a témakörre, gyaníthatta, hogy a másik nemigen terelheti másfelé, mint a kártyajáték.

De ennél tovább is mehetünk. Ha figyelmesen olvassuk Darvas cikkét, abból kiderül, hogy a vers valódi témája nem a bridzs, hanem *a végzet hatalma*. A költő mondta azt, hogy: „*bármely témakörből egy szonettet ír, melyben a végzet hatalmát fejezi ki.*” József Attila fejében tehát előre ott lebeghetett egy költemény terve, melynek mind a formáját (szonett), mind a tónusát, mondandóját (a végzet hatalma) ő maga szabta meg. Ezek után Darvas előre gyanítható módon a bridzset jelölte meg témakörnek, s a költőnek csupán ehhez az előre sejthető témakörhöz kellett igazítania előzetes tervét. Természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy József Attila ne tudott volna bármikor, bármiről tíz perc alatt szonettet írni. Nyilván tudott volna. De jelen esetben vélhetően nem volt ilyen kényszerhelyzetben.

Erről árulkodik a szonett arányos felépítése, valamint az az alapvető tartalmi mozzanat, hogy maga a bridzs, a játék két fázisa, a licit és a lejátszás eleve magában hordozza a két szembenálló fogalom a *lehetőségek* és *megvalósulásuk* közötti feszültséget. Ahhoz, hogy a költeményt alaposabban értelmezzük, külön kell választanunk a vers felszíni, általában a kártyajátékhoz kapcsolódó képeit, a bridzs szemléletmódjából következő mélyebb fogalmi mozzanatokat, és a József Attila életművére általánosan jellemző metaforákat. A három tartalmi réteg egyensúlyban van, folyamatosan illusztrálják, értelmezik, kiegészítik egymást. Ha versünk valóban pillanatnyi rögtönzés lenne, akkor ezt csak a szerencsés *végzet* magyarázná. Úgy véljük azonban, hogy itt inkább a költő részéről indított hatékony *licit* vezetett a megoldásra.

A vers címe: *Osztás után*. Az első szó máris a kártyajátékra utal, annak egy meghatározó mozzanatára, a kezdésre, és a kezdetei feltételeket megszabó véletlenre. Osztás előtt ugyanis a paklit szokásosan megkeverik. A keverés véletlen, ha úgy tetszik sorsszerű kezdőfeltételt állít elő, a játékosok előre kiszámíthatatlan *helyzetbe* kerülnek. A *sors keze* kifejezés ugyan nem szerepel a versben, de mint látni fogjuk, megteremtődik az a képi szint is, ahol a játékosok vannak a végzet markában. A cím második szava az időre vonatkozó névutó. A versbeli szituáció az osztást követően áll elő, ez a kezdőpillanat, amikor *még* nem dőlt el semmi, de *már* tart a játék, sőt adottak a játék erőviszonyai, megismerhetőek a lapok, felmérhetőek az esélyek. A *még* és *már* ellentéte teremti meg azt a feszültséget, mely azonnal általánosítható, és így a vers az emberre vonatkozó filozófiai, ontológia gondolat-sort hordozó költeménnyé válik.

*

De egyelőre maradjunk meg a legfelszínesebb képi rétegnél. Soroljuk fel, hogy mely szavak idézik meg a kártyaasztalok világát, nézzük meg, hogyan, milyen kifejezésekben jelenik meg a kártyázás a versben. Ezzel párhuzamosan rögtön azt is megkísérelhetjük felfejteni, hogy milyen módon olvasható a vers ezen a korlátozott értelmezési síkon.

A címbeli *osztás* után rögtön az első sorban felbukkan a *kártya*. Az első sorban megismétlődik az *osztva*, itt a nyelvtani szerkezet érzékelteti, hogy a lapok szempontjából ez elszenvedett cselekvés, csak tárgyai a játéknak. Úgy résztvevők, hogy nem ők maguk döntenek a játék menetéről. Ezt a gondolatot folytatja a sor második fele: *Reszketünk*. Az ontológiai gondolatmenet azonnal egy egzisztencialista vacogásnál köt ki. Már a játszma

kezdő pillanata félelemmel teli. Vagyis a vers alaphangulata a jövőtől, a végettől való félelem.

A harmadik sor felsorolja a kártyacsomag figurás lapjait: *bubik, királyok, dámák*. Megszemélyesítés ez, vagy inkább álarcos megszemélyesítés. Hiszen a kártyalapok már a vers legelső sorában megszólaltak, és nyilván ideértendőek a hármások, hetesek, kilencesek is. A megszólalók tehát emberi alakot öltöttek, legalábbis gondolkodni, érezni, beszélni tudó lényekké váltak, s az olvasó helyet tud gondolatban cserélni velük, elfoglalhatja pozíciójukat, átérezheti, magára vonatkoztathatja *helyzetüket*. A harmadik sorban szereplő lapok emberi figurákat ábrázolnak. Ezek a *jelmezek* egy hétköznapiabb megszemélyesítés eszközei. Nem kell hozzá költemény, hogy e lapokat metaforikusan említsük, szinte a nyelv, maga a megnevezés kényszerít rá bennünket, hogy így beszéljünk róluk. Ezek a lapok tehát osztás után megmutatják magukat, ott lapulnak a játékosok kezében, felismerhetően, *jelmezben és valójában*.

Az ötödik sor megismétli a szenvedő szerkezetű mondatot: *Ki vagyunk osztva*. Ezt értelmezi a sor második fele, és ebben a tekintetben ez az értelmezés visszautal az első sor második felére, itt olvasható a reszketés (legalábbis egyik) oka, a kártyák *helyzete*. A játszma szempontjából döntő fontosságú, hogy a lapok hogyan oszlanak meg az egyes játékosok között, milyen a lapok egymáshoz viszonyított *helyzete*. A lejátáskor nyilván az erősebb lap fog ütni. A hívások sorrendje, az ütések, a nyerő és veszítő pozíciók mind erősen függenek az osztás utáni *helyzettől*. Hogy ez mennyire kényszerítő körülmény, arra a hatodik sor ismételtén utal. A *szabály* a kártyajáték természeti törvénye, olyan áthághatatlan körülmény, mint a valódi világban a fizika rendje. A sor egzisztencialista mozzanatát a sorvégi kérdő- és felkiáltójel mutatja, reményvesztett kétségbeesés olvasható ki belőlük.

A nyolcadik sor *rajz* szava a kártyalapok rajzolatát jeleníti meg, elsősorban a figurás lapok emberi ábrázolásait. A lapok *jelleme* persze elsősorban a lapok erejét, rangját jelenti, ettől függ a lejátás során tapasztalható jellemük – például a királynak az a tulajdonsága, hogy ugyan nagyon erős, időnként mégis alulmarad egy ásszal szemben, vagy ami ebből is következik: mivel nagyon erős, a játékosok eleve törekszenek arra, hogy semlegesítsék, eleve számolnak lehetséges *helyzeteivel*, és arra törekszenek, hogy az ász erejét vele szemben fejtsék ki. Hasonló módon a tapasztalt kártyajátékos előre tudja, mire számíthat egy játszmában adott figurakészlettel.

A *rajz* szó jelentésköréhez kapcsolható a kilencedik sor *vörös és fekete* jelzője. Ezek a francia kártya alapszínei, a csomag két vörös színnel (káró és kőr), illetve két fekete színnel (treff és pikk) jelölt lapokat tartalmaz. Tehát tulajdonképpen négy „szín” szerepel a játékban, de ezek valójában két valódi színnel (és persze eltérő jellel) vannak jelölve. A *szín* szó nem fordul elő a versben, itt mégis ellentét alakul ki a játékbeli világ és a valódi világ között, hiszen a terminus eltérő jelentésű az egyik és másik környezetben. A valódi világ fogalmai a sor második felében jelennek meg. (Házi feladat: Keressünk retorikai, szintaktikai, logikai magyarázatot arra, hogy miért mindig a strófanyitó sorok második fele utal közvetlen módon a vers lírai alanyára!) A *vér* és *gyász* visszakapcsol a reményvesztett alaphelyzethez. Félelem és reszketés, harc és halál.

A tizedik sor az első olyan sor a versben, ahol pozitív értékmozzanatra figyelhetünk fel. A *fényesre lakkozott* kifejezés arra vonatkozik, hogy a szóbanforgó kártyacsomag nem az olcsóbb (krétázott) fajtából való, hanem finomabb, gondosabban kidogozott. Az ünnepi

dísz jelentéskörét sugallja a *lámpaláz* szó is, mintha a lapok színpadi jelenésre várnának (jelmezben!). Amint sorra kerülnek, eljátszhatják szerepüket. A szóban türelmetlenség, izgalom és félelem is van, de ennél talán fontosabb, hogy van benne remény is. Ezt a tizenkettedik sor ki is mondja: *boldogság és szerelem*, majd a következő sorban megjelenik a *siker*. A költemény vége hirtelen arról kezd beszélni, hogy a résztvevőkben, a kártyalapokban nem csak aggodalom, hanem remény is van. A *szerelem* szót érthetjük általános pozitív értéknek, de gondolhatunk arra is, hogy a rajzosan megjelenített lapok férfi (bubi, király) és női (dáma) alakjai közötti viszonyról van szó.

A vers utolsó sora a fentiekben végigvitt értelmezéshez kapcsolva csak annyit árul el, hogy a játszma kimenetele a *végzettől* függ, azon múlik, hogy a *licit*, a játék bevezető szakasza, ahol eldől a játékosok szándéka, milyen irányú lesz. Alkalmas módon próbálják-e majd kijátszani őket, vajon megfelelő célok érdekében-e, és megfelelő lapok birtokában-e? Tulajdonképpen két mozzanat dönti el a játékot, az *osztás* és a *licit*. E kettő fogja keretbe a verset, tökéletesen zárt kompozíciót hozva létre ezzel. A többi már csak pusztá megvalósulás.

*

Értelmezésünk második szakaszában figyeljünk arra, hogy a szonett nem általában a kártyajátékról szól. Ha ezt tenné, úgy a véletlenről, a vakszerencséről, a hazardírozásról és a nyereszgedésről szólna. Jelen esetben azonban a kártyajáték nem szerencsejáték. Semmi köze nincs az „ördög bibliája”-ként emlegetett paklihoz, a kártyajósláshoz, a hatalmas tettekhez. A szóban forgó játék ugyanis a bridzs. A sakkhhoz mérhető szellemi felkészültséget igénylő elmesport. Eszköze ugyan a sokféle szerencsejátékhoz is használható francia kártya, ám a játék nem pusztán az *osztáson*, és az ebből adódó *helyzet*en múlik. Azon is, de legalább ilyen fontos szerepe van a *licit*nek. Anélkül, hogy rövid bridzs-tanfolyamba kezdenénk, vázolnunk kell a játék menetét, és néhány apróbb mozzanatát.

A játék természetesen *keveréssel* és *osztással* kezdődik. Négy játékos foglal helyet az asztalnál, ezeket a bridzs-szaknyelv hagyományosan *Észak*, *Dél*, *Kelet*, *Nyugat* nevekké szokta megjelölni, hogy egyértelmű legyen, hogy egymáshoz képest hogyan ülnek. A szemben ülő játékosok alkotnak egy-egy párt, tehát *Észak* és *Dél* alkotja az egyik párt, és az ő ellenfelük a *Kelet* és *Nyugat* alkotja páros. (A versenybridzs ennél bonyolultabb, de erre most szándékosan nem térünk ki.) Furcsa, hogy József Attila versében a második sor logikátlan sorrendben mondja fel az égtájakat, vagyis a játékosok „neveit”. Sem az egymáshoz tartozó párok nem különölnek el, sem az *osztás*, vagy lejátszás sorrendjét nem tükrözik, hiszen ott az óramutatóval megegyező irány: *Észak*, *Kelet*, *Dél*, *Nyugat* a sorrend.

Miután minden játékos kapott 13–13 lapot, vagyis a teljes 52 lapos csomagot kiosztotta az osztó, kezdetét veszi a *licit*. Ebben a valóban licitáláshoz hasonló játékrészben a játékosok egymást követően olyan *bemondásokat* tesznek, amellyel játékra vállalkoznak valamilyen aduszinben (esetleg aduszin nélkül). Szigorú forgatókönyve van annak, hogy milyen bemondások érvényesek, és azok milyen sorrendben hangozhatnak el. Egyre erősebb, azaz egyre magasabb bemondások követik egymást (egymásra licitálnak), s eközben az egyes párok tagjai a licit menetéből információt kapnak arról, hogy a partnerüknél milyen lap lehet. A bridzs licitrendszerének könyvtárnyi szakirodalma van, ebbe az irányba egyáltalán nem térünk ki. A lényeg csupán annyi, hogy a licit véget ér valamilyen érvényes bemondás-

sal, mondjuk *Észak* vállalkozik 9 ütésre pikk aduszin mellett. Ha a többi játékos passzol, akkor a feladat az, hogy az *Észak–Dél* pár közösen legalább 9 ütést vigyen el a lehetséges 13-ból, a *Kelet–Nyugat* páros pedig igyekszik legalább 5 ütést elvinni, hogy ezt a tervet megghiúsítsa. A *lejátszás* a játék következő része. *Kelet* kijátssza az első lapot, *Dél* leteríti az összes lapját (innen kezdve az ő lapjaival is *Észak* játszik), rendre minden játékos lapot tesz a hívásba, és a legerősebb lap viszi az ütést. A 13 ütés végeztével eldőlt a játék, és az eredménytől függően a teljesítésért vagy bukásért a párok pontszámokat kapnak.

Miután a bridzs-játszma több játékból áll, a párok átlagosan egyforma valószínűséggel kapnak erősebb és gyengébb lapokat. A játék valódi tétje nem az, hogy az egyes játékot éppen melyik pár nyeri, hanem az, hogy a kiosztott lapokban rejlő *lehetőségeket* milyen pontosan tudják a *licit* során feltárni, és bemondani, és az így elvállalt ütésszámot valóban ki tudják-e játszani. Jó bridzsjátékosok ugyanabból a leosztásból több pontot tudnak szerezni, mint a gyenge játékosok, mert pontosabban licitálnak, és pontosan olyan ütésszámmra vállalkoznak, ami az adott lapok birtokában maximálisan lehetséges. Nincs annál bosszantóbb, amikor a játszma végén kiderül, hogy ezekkel a lapokkal akár 12-t is lehetett volna ütni kőr színben, de a pár csak 7 treff ütést vállalt el. És természetesen az is kudarcc, ha túl magasra szalad a licit, és nem sikerül a teljesítés. Az ellenvonalat lehetett volna buktatni, ehelyett a saját párosunk bukott.

József Attila szonettjében csak három mozzanat utal arra, hogy bridzsről van szó (most eltekintve attól, hogy Darvas Róbert ezt a témakört jelölte meg). A második sor *Észak, Kelet, Nyugat és Dél* felsorolása, az 5. sor *helyzetünk* szava, és a vers utolsó szava, a *licitálni*. Tehát a versben látszólag nincs erősen jelen a bridzs. Valójában a második sor teljesen egyértelművé teszi ezt, és ez elengedhetetlen a szonett értelmezéséhez. A *helyzet* szót eddig már sokféle jelentésben használtuk. Jelentette költő és Darvas Róbert situációját, az olvasó befogadói állapotát, a kártyalapok fekvését. Bridzsről lévén szó, feltétlenül számolnunk kell a *lejátszás* néhány technikai elemével, ezekre a szakirodalom az *impassz* és *expassz* elnevezéseket használja. Korábban már említettük a kártyalapok jelleménél, hogy a király az egyik legerősebb lap, de mégsem a legerősebb, az ász a lejátszás során üti. Gyakran éppen az a cél, hogy az egyik vonal (valamelyik pár) elfogja a kézben lévő királyt. Ha egyszerűen lehívjuk az adott színből a legmagasabb lapot, az ászt, akkor nemigen járunk sikerrel, hiszen az ellenfél nem a királyt fogja dobni, ha van kisebb lapja. Csak akkor jutunk célhoz, ha rávesszük az ellenvonalat, hogy egy magasabb lapot a királlyal üssön meg, és a következő játékos ezt ütheti ásszal. Ez azonban csak akkor járható út, ha az ász a király mögött foglal helyet, vagyis például Nyugat kezében van a király, és Északnál az ász. Hogy a lapok elhelyezkedése milyen, ez alapvetően befolyásolja a lejátszási technikát. Magának a játéknak a neve (bridzs – híd) is erre utal. Észak és Dél (vagy fordítva: Kelet és Nyugat), azért, hogy a megfelelő helyről hívhasson (esetünkben a király előtt előtti helyről), átmenetekről, hidakról gondoskodik, úgy intézi, hogy lejátszáskor a kéz (példánkban Észak) és az asztal (Dél) között tervszerűen közlekedhessen. Vagyis a lapok *helyzete*, a kezek közötti megoszlása és elhelyezkedése lényeges eleme a játéknak.

Osztás után már eldőlt, hogy a lapok milyen *helyzetben* vannak. Minden játékos látja, hogy milyen lapjai vannak, de egyelőre semmit nem tud partnerének a lapjairól, és a *licit* előtt azt sem tudhatják, hogy milyen aduszinben, hány ütésre vállalkozva fognak játszani, támadnak-e, vagy védekezni fognak. Nem tudják még, hogy mi a játszma tétje. Ilyenkor

a bridzsjátékosok először a saját lapjaikat értékelik. Speciális pontszámításos eljárással dolgoznak, ahol a kézben lévő *figurák* és az egyes színhosszúságok (színhiányok) fontosak. Éppen a versben is emlegetett *bubik*, *királyok*, *dámák* (és a József Attila által nem említett ászok) képviselnek jelentős ütéseket, ezekért számol a játékos figurapontokat. Tehát a szonett harmadik sora, ha rejtett módon is, de utal a lapértékelés mozzanatára.

A vers értelmezéséhez azonban nem az egyes kifejezések, sorok a lényegesek, hanem a bridzs egész játékmenete, az, hogy a *siker*-hez helyes és hatékony *licit*-re van szükség. Csak akkor eredményes a játék, ha a kiosztott lapokban lévő lehetőségek már a licit során világossá válnak. Semmit nem ér az erős lap, ha a játékosok rosszul mérik fel a *helyzetet*, ha nem látják meg a lehetőséget, ha nem a megfelelő célt tűzik ki maguk elé.

Hogy a bridzs témaköre egyáltalán nem volt idegen József Attilától, arra még egy tréfás hangvételű verset idézhetünk.

Az új honőrhöz!

EGY JÓL SIKERÜLT JÁTSZMA EMLÉKÉRE

*Megszülettél lábbal, kézzel,
távírti rövideggel.
Szlemmet szoktak így csinálni:
nem tudtak kilicitalni.
Te sem győztél jószívvel – mi? –
a mamának kibicelni,
Untad a sok link bemondást,
pikk helyett a káróbontást.
S fölvisítál, mint a bibic:
„Nem leszek itt tovább kibic!”
Mamád, kis rönonsszal élve,
így ütött egy robbert nyélbe.*

Ebben a versben jóval több a bridzs-szakkifejezés. A cím *honőr* szava az egy kézben azonos színben egymás mellett sorakozó figurás lapokat jelenti, ha ezek együtt fordulnak elő, azért külön jutalompont jár. A *szlemm* viszonylag ritkán fordul elő, mert nagyon erős lap kell hozzá; a licit során bemondott, tehát előre elvállalt 12 vagy 13 ütést jelent, vagyis ilyenkor a felvevő játékos majdnem az összes (vagy az összes) ütés elvitelére vállalkozik. Mivel igen nehéz a licit során egy sikeres szlemm esélyeit előre jól felbecsülni, gyakori, hogy a játékosok nem tudják kilicitalni. Ilyesmiről beszél költemény negyedik sora. A *link bemondás* olyan megszólalás a licit során, mely nem igazodik jól a kézben tartott lapokhoz, felületes, hozzá nem értő megszólalás. A pikk és káró színekre való utalás már a lejátszásra vonatkozik, arra, hogy a felvevő milyen sorrendben kezd hozzá az egyes színek lehívásához. A *rönonssz* szabálytalanságot jelent. Ilyen (apró) szabálytalanságnak minősül minden a játékra vonatkozó megszólalás (eltekintve persze a szabályos licittől), így az önkéntelen fölvisítés is, hiszen ebből a játékosok következtetni tudnak a többiek lapjára, elszalasztott vagy megjátszható lehetőségekre. A *robber* általában több játszából álló sorozat, melyben a játékosok adott pontszám (2×100 pont) eléréséig játszanak.

Ez a tréfás vers érezhetően alkalmi rögtönzés, leginkább a rímötletek mentén halad előre. Különösen látványos például a *bibic* – *kibic* rímpár. Noha jóval több bridzs-szakszó fordul elő benne, mégsem épül olyan alapvetően a játék elveire, mint az *Osztás után*. Az egyes játékelemeket ugyan megnevezi, de nem épít rájuk metaforát, a játékot nem kezeli összetett metaforaként. Ha mindenképpen hasonlóságot keresünk a két vers között, akkor ez talán a *szabály* fogalma. Az *uj honórhöz!* utolsó előtti sorában egy adott szabály megsértéséről van szó, az *Osztás után* hatodik sorában pedig a szabályok sérthetlenségéről. Talán ez is mutatja, hogy az egyik komolytalan vers, a másik pedig halálosan komoly.

*

Elemzésünk harmadik lépéseként egyetlen sorra irányítjuk a figyelmünket, ez az *Osztás után* hetedik sora: *Mint mozdulatlan csillagok az égen*. József Attila költészetében gyakran fordul elő a *csillag* motívum. Maga a szó is igen gyakori verseiben, de talán még jellemzőbb az *úr*, *kozmosz*, *mindenség*, *világegyetem* motívumköre. A korai versektől kezdve egészen az életmű végéig folyamatosan elő-elő kerülnek ezek a képek, gyakran egymás mellé vetítve a mikro- és makrokozmoszt. Hosszasan lehetne példákat sorolni, ehelyett most csak utalunk Tverdota György kitűnő összefoglaló tanulmányára (*József Attila költészetének kozmológiai vonatkozásai*, Irodalomtörténeti Közlemények 1979. 121–133.). Ebben többek között az *Osztás után* is említésre kerül. Tverdota megkülönbözteti a newtoni világnézetten alapuló statikus világképet, és a táguló világegyetemre vonatkozó dinamikus elgondolást. Versünk *változhatatlan* csillagai természetesen az előbbihez sorolódnak, az utóbbira szép példa mondjuk a *Költőnk és kora*: „a világ / a táguló úrben lengve / jövőjének nekivág”.

Miután a hetedik sor *mozdulatlan* és a nyolcadik sor *változhatatlan* szava eligazít ebben a kérdésben, megállapíthatjuk, hogy a csillagképek állandósága, örökérvényűsége jelenik meg a sorokban. Az égbolton feltűnő csillagképek mindig ugyanabban az alakban jelennek meg, ők képviselik a világegyetem rendjét, szigorú, megmásíthatatlan szabályait. Talán ez a szigorúság, kérlelhetetlenség kapcsolja össze József Attila életművében a *csillag* motívumot és a *rács*, *cella*, *börtön* szavakat. (Meg talán a szegedi *Csillag-börtön*, ahogyan erre a *Költőnk és kora* elemzése kapcsán próbáltam utalni. Ld. *Tükörben tükröződő tükör*, Tiszatáj könyvek, Szeged 2002. 181.) A motívumkapcsolódás szép példáit sorolja fel Tverdota György ugyancsak a *Költőnk és kora* értelmezése során (»*Mindenség a semmiségbe*« – *Kísérlet a „Költőnk és Kora” elemzésére*, in: „*Költőnk és Kora*”, Magyar Helikon 1980.).

Az *Osztás után* kapcsán talán kitágíthatjuk ennek a motívumnak az értelmezési tartományát. Egészen világos, hogy a hatodik sor a bridzs szabályaira, a szabályok áthághatatlanságára vonatkozik. Ezzel kapcsolatban jelenik meg a következő két sorban csillagos ég képe, majd a lapok *rajza*, *jelleme*. Grammatikailag a mozdulatlan csillagok, a lapok megváltoztathatatlan értékére, típusára, erejére vonatkoznak. De beláttuk már, hogy mindezt a lapok *helyzetére* is érthetjük, az ugyanúgy eldöntött, *osztás után* már meg nem változtatható. Mintha a csillagképek állandó *helyzete* jelenne meg a *rajz* szóban. A csillagképek *rajzolata* előhívja az asztrológiában, horoszkópok készítésénél használatos *jellemrajz* fogalmát is. Miután a költemény a lapok, a játszma sorsáról szól, ez az asztrológiai értelmezés is helyénvaló. Vagyis a *rajz* szó egyszerre jelenti a lapokra nyomtatott, embert ábrázoló képet, csillagképet és adott karaktert, jellemet is.

Kilépve most abból a körből, ahol a vers szereplői kártyalapok, értelmezhetjük úgy a szonettet, hogy az mindannyiunkról szól. Filozófiai költemény, mely ember és végzet szembenállását beszéli el. Ekkor nyilván konkrét értelmet nyer a *jellem*, de nem kevésbé konkrét a *szabály* fogalma sem. A világ fizikai és erkölcsi törvényei szabják meg, mik a lehetőségeink, és ezen belül a *végzet* dönti el, hogy lehetőségeinkből mi valósulhat meg, mi marad kilicítálatlan. Különféle jelmezekben várjuk, hogy boldogságunk, szerelmünk elérje a sikert, vagy vérben, gyászban elbukunk. Ember, játékos, kártyalap és kártyalapra nyomtatott ember – ezek alkotják a lépcsőfokokat két világ, a mikro- és makro-világ között. A játék – mint oly sokszor az irodalomban – itt is élet-metafora. Önkéntelenül is Rilkének *A szökőkutakról* szóló verse idéződik fel ilyenkor bennem (mert Tandori Dezső a maga játék-metaforái, kártya-, sakk- és lóverseny versei mellett sokat emlegeti). Kálnoki László fordításában így fejeződik be a költemény:

*Feledtem hát, hogy megkövült magányban
él a csillag, s szomszédjához mogorva?
Hogy a világok csak a zokogásban
társak a térben? - Tán az égnek orma
miénk, ott élünk más létekebe fonva,
s fölnéznek este ránk. Talán gyakorta
dicsérnek minket költők, s fohások
szállnak felénk. Tán ismeretlen átkok
célpontja vagyunk, melyek sohse fognak,
szomszédai egy istennek, akit
szintünkön vélnek, míg árván zokognak,
kiben hisznek, s kiből kijózanodnak,
s képmása annak, ha lámpásaik
őt kutatják, s tűnő, hatástalan
fényük szórakozott arcunkon átsuhan...*

Nos, a szinteknek ez az átjárhatósága, hogy egyik a másik metaforája lehet, de ez a viszony esetenként megfordítható, a mikro- és makro-világnak ez a kölcsönös helyzete villan elő József Attila versében is. S ha már Tandori Dezsőt emlegettük Rilke kapcsán, megtoldhatjuk még azzal, hogy a *kint* és a *bent* talán ugyanilyen relatív fogalmak. Egy klasszikus Kant-idézetet („*A csillagos ég fölöttem, az erkölcsi törvény bennem.*”) Tandori a következőképpen értelmez át (*Egy talált tárgy megtisztítása*, 1973. 24.):

Kant-emlékzaj

*A fűnyírógép (odakint)
A villanyborotvám (odabent)*

A többi már csak pusztá megvalósulás.